

17. Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе. – М.: Прогрес, 1965. – 350 с.
18. Кульчицкий С. Плани А. Гітлера щодо України // Історія України. – 2004. – № 23 – 24. – С. 1 – 3.
19. Бістрікер А. Фольксдойче України в політиці НСДАП напередодні і в період Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К., 1999. – Вип. 3. – С. 154 – 169.
20. Іваньков І. Окупаційна політика гітлерівської Німеччини стосовно етнічних німців у Рейхскомісаріаті "Україна": Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 2006. – 18 с.

Аннотация

В статье рассматриваются основные положения планов «Барбаросса», «Ост» и «Ольденбург» относительно Украины нацистской Германии в годы Второй мировой войны.

Ключевые слова: нацистская Германия, планы, ограбление, Советский Союз, Вторая Мировая война, захват территорий, Рейхскомисариат «Украина».

Annotation

The article reviews the main provisions of the "Barbarossa", "East" and "Oldenburg" plans of conquest, colonization and economic plunder Ukraine by Nazi Germany during World War II.

Key words: Nazi Germany, plans, robbery, Soviet Union, The Second World War, the cathness of areas, Reich Commissariat «Ukraine».

Тетяна Стоян

(Київ)

ОФІЦЕРСЬКІ ЗІБРАННЯ В АРМІЇ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена історії створення та функціонування в російській армії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. інституту офіцерських зібрань. З'ясовується суть цього явища, мета та результати впровадження.

Ключові слова: Російська імперія, армія, офіцерський корпус, офіцерські зібрання.

Історія будь якої держави невід'ємно пов'язана з історією її армії. Армія і, зокрема, її офіцерський корпус, як в минулому, так і в сучасних умовах є важливою складовою суспільства, оплотом державності суверенних країн. Саме офіцерський корпус концентрує в собі військові традиції держави, а якісний склад офіцерства, його моральний стан у всі періоди свідчить про рівень її могутності.

На жаль, у радянські часи переважало негативне ставлення до вивчення військової історії Росії ХІХ – початку ХХ ст. Довгий час офіційна наука, зарахувавши офіцерський корпус Російської імперії до «контрреволюції», уникала дослідження означеної тематики. Так, до малодосліджених відносилась і проблема офіцерських зібрань як явища повсякденного життя російської армії. Інтерес науковців до проблем воєнної політики Росії минулих століть посилювався лише наприкінці ХХ ст. [1].

Метою даної наукової розвідки є визначення місця і ролі офіцерських зібрань у повсякденному житті офіцерського середовища та у вихованні кращих моральних якостей представників офіцерського корпусу армії Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

В другій половині XIX – на початку XX ст. помітну роль в моральному вихованні офіцера грала офіцерська громадськість у вигляді новостворюваних демократичних інститутів: офіцерських зборів, судів корпорації офіцерів. Особлива роль належала офіцерським зборам, які ідейно об'єднували офіцерів, розвивали кращі традиції, згуртовували полковий колектив. Але їх становлення було нелегким і суперечливим. З одного боку, необхідними були ідейна, моральна, соціальна та професійна рівноправна єдність офіцерів, а також створення соціального прошарку суспільства, який мав би певну відособленість. З іншого боку, така корпоративність вела до ізоляції офіцерів від інших верств суспільства та й від нижніх армійських чинів.

Розуміючи це, керівництво військового відомства Росії вживало заходів для того, щоб офіцерський корпус у цілому, а також і кожен його член окремо були якомога ближче до суспільства в цілому, щоб між останнім і корпорацією офіцерів стала неможливою «спостережувана нині відчуженість», а нерідко і ворожнеча [2, арк. 32]. Передбачалися засоби для дійсного єднання офіцерського складу. Такими засобами були: знищення військових привілеїв і становості; підвищення рівня загальної освіти офіцерів, створення судів честі. Вони розглядалися як механізм охорони професійної честі, гідності і моральної висоти корпорації. Офіцерське середовище, як і кожна корпорація, припускає наявність своєї професійної честі, своєї етики. Однак, підкреслювалося, що корпоративний контроль над особистістю офіцера, покликаний зміцнювати солідарність офіцерського складу, не повинен переходити в деспотизм і тотальний контроль над приватним життям офіцера.

Офіцерські зібрання як демократичний інститут ідейно об'єднували офіцерів, розвивали кращі традиції корпорації. Офіцерські зібрання як суспільне явище виникли в арміях більшості європейських держав на початку XIX ст., у період наполеонівських воєн. У Росії ж військові зібрання (клуби), з'явилися ще при Катерині II, але широке розповсюдження отримали лише у другій половині XIX ст. Так, в 1871 р. військові офіцерські зібрання були відкриті в полках Віленського, Варшавського, Фінляндського військових округів. Основними документами для організації роботи офіцерських зібрань Російської армії були «Статут військових зборів» 1874 р. та «Положення про офіцерські збори в окремих частинах військ» 1884 р. На підставі цих документів офіцерські зібрання розробляли свої приватні правила. Так, одним з головних завдань офіцерських зібрань мало стати «об'єднання офіцерів для братської роботи, спрямованої на служіння Батьківщині» [3, с. 19 – 56].

Загальне керівництво офіцерськими зборами здійснювали командири військових частин, вони ж були їх головами. Для організації поточної роботи таємним голосуванням обирався «Розпорядчий комітет» на чолі зі старшим офіцером. У 1889 р. в Петербурзі були створені «Загальні військові зібрання» на чолі з призначуваним піклувальником. Вказівки піклувальника виконувалися беззаперечно. Для організації роботи на допомогу піклувальнику обирався голова зборів (з генералів), а також «господар зібрання» і кілька помічників (вони отримували платню). Офіцери (члени зібрань) вносили плату, мали іменні квитки. Гості входили до зібрань – з рекомендаційними бланками. Зібрання мали їдальню, буфет, бібліотеку. Заохочувалися ігри в шахи, більярд, карти, доміно. Були й готелі для приїжджих офіцерів.

Офіцерські зібрання створювали атмосферу рівності кожного члена полкового колективу, єдності ідеалу (віри та служби Батьківщині), формувало загальне розуміння

ролі офіцера у досягненні боєздатності армії і флоту. Однак, рівність відповідальності не розмивала статутної субординації, і офіцери тонко відчували цю грань. Відвідування офіцерських зібрань було однією з форм проведення вільного часу самого офіцера і його сім'ї. Таке спілкування полегшувало і проблему знайомств, адже багато офіцерів одружувалися з дочками і сестрами своїх товаришів по службі. Полковий командир природно був й керівником офіцерського зібрання. У свята командиром полку давалися так звані «обіди», на які запрошувалися і офіцери частини. Все це зближувало офіцерів різного службового статусу. Всі переконувалися, що саме ідея військового братства тільки і може здійснюватися таким об'єднанням, де начальники не ризикують наразитися на нетактовність підлеглих, а підлегли - на різкість з боку начальників.

В офіцерському колективі гідно цінувалися вчинки, відповідні почуттям офіцерської рівності. Командири, які керувалися таким стилем спілкування, мали стійкий авторитет. Відомий, наприклад, такий випадок. Командувач військами Віленського військового округу одного разу, обідаючи в офіцерському зібранні полку, виявив, що йому поставили вишукані закуски і шампанське, в той час як іншим офіцерам – частування більш просте і вино невисокої якості. Генерал викликав двох підпоручиків, що сиділи в кінці столу, посадив їх на своє місце, а сам зайняв їх стільці. Командиру полку було зроблено суворе попередження [4, с. 293].

Зібрання товариства офіцерів часто виступало як організатор їх культурного дозвілля. На зборах обирався «Комітет дозвілля», метою якого було знайомити офіцерів з творами літератури і мистецтва як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, розвивати обдарування офіцерів і членів їхніх сімей, допомагати з користю проводити вільний час. А вільний час офіцерів, особливо тих, хто проживав у далеких гарнізонах, в умовах провінційної глухомані часто заповнювався нескінченними партіями в преферанс та «пережовуванням» полкових і місцевих новин. Зустрічі в зібраннях відволікали офіцерів від «трактирного» життя.

Життєва необхідність розвитку мережі офіцерських зібрань, або як їх стали називати «військових клубів», диктувалася й міркуваннями матеріального характеру. Так, командував військами Фінляндського військового округу підкреслював «крайню бідність наших офіцерів» і привітав організацію офіцерських їдалень. Командувач доповідав, що навколо стоянок і таборів частин округу «не існує будь-яких трактирних закладів, немає навіть ринків з їстівними припасами, тому офіцери перебували в попередні роки щодо столу в самому скрутному становищі» [5, арк. 156]. У 70 – 80-х роках XIX ст. у багатьох гарнізонах працювали вже загальні столи та буфети з порівняно низькими цінами. Зустріч в невимушеній обстановці «офіцерської рівності» вимагала й особливого стилю взаємин між учасниками зборів. Поставало питання: як не допустити зарозумілості начальника і підслесливості підлеглого; фамільярності одних і грубості інших? Дух корпоративності і розуміння важливості «єдності полкової сім'ї» ставали регулятором поведінки офіцерів будь-якого рангу при зустрічах в офіцерських зібраннях. З начальством офіцери трималися невимушено, виконуючи всі дисциплінарні тонкощі. Формула була такою: «Отдай начальнику весь положенный долг и умей при этом держать себя с гордым сознанием своего офицерского достоинства». Полкова зустріч вимагала тонкощів манер, які «настільки вигідно відзначають людину так званого хорошого тону» [5, арк. 265].

Старші начальники прагнули надати офіцерському зібранню дух доброзичливості, єдності та рівності присутніх. Молодші не дозволяли собі робити натяки на протекцію.

Про тонкощі взаємин офіцерів на одному із зібрань розповів офіцер Н. Бутовський, особисто присутній на одному з офіцерських зібрань: «Я пильно стежив за поведінкою офіцерів: було пожвавлення, був шум, кажучи просто, була випивка, але, жодної різкості в манерах, жодної фальшивої ноти, жодної фамільярності ... Зізнаюся, був момент, коли мене пересмикнуло: чую командир розмовляє з офіцером на «ти». Але зараз же я переконався, що це «ти» не представляє в такому витриманому суспільстві ніякої небезпеки: варто було командиру встати, все піднімалося і змовкало; всі були уважні до його рухів, а коли він пішов, то не було офіцера, який би забарився проводити його. Та тут, подумав я, залізна дисципліна, незважаючи на всю простоту товариських відносин між начальниками і підлеглими. Ось це вміння тримати себе з начальником просто, невимушено, і поза офіційною службовою обстановкою сміливо висловлювати йому свої сумніви, зберігаючи при цьому всю суворість військової дисципліни, – цей такт, цей пристойний тон, що виключає всякі незручності у відносинах, – все це чудово було розвинене в цьому полку і справило на мене сильне враження» [6, с. 44].

Офіцерські зібрання («військові збори», «військові клуби») поступово охоплювали все більше полків та інших військових об'єднань. Накопичувався досвід їх функціонування. З метою впорядкування діяльності зібрань начальник Головного штабу армії генерал-ад'ютант граф Ф. Л. Гейден своєю директивою зобов'язав командувачів військових округів доповісти свої міркування та оцінки діяльності «військових зібрань». Аналіз надісланих повідомлень в цілому показав позитивний вплив зібрань на згуртування офіцерського корпусу. Так, начальник Смоленського гарнізону, в частинах якого діяло більше десяти військових клубів для офіцерів, доповідав: «офіцерські зібрання можуть сприяти як розвитку офіцерів у військово-науковому відношенні, так і згуртувати військовослужбовців різних полків і командирів в єдину сім'ю, віддану спільній справі» [5, арк. 270].

У донесенні начальника військового гарнізону м. Казані також вказувалося на важливість військових зібрань (клубів) для офіцерів. Вони особливо важливі тут в зв'язку з тим, що в місті «постійно квартирують два полки, а влітку всі чотири полки 2-ї піхотної дивізії, артилерійська бригада, губернський батальйон, резервний батальйон, військово-окружне управління, поважне число відставних військових» [5, арк. 248]. З донесення було видно, що регулярна присутність офіцерів в зібраннях допомагає з користю проводити вільний час. Цікавим є висловлювання командувача військами Казанського військового округу, який в цілому підтримуючи ідею організації військових зборів, доповідав військовому міністрові Д. Милютину: «...я головним чином вказав на необхідність ні в якому разі не допускати в зібраннях ігри в карти повсякчас і вживання столового вина », на що військовий міністр зауважив: «навіть чи можливо заборонити випити за обідом чарку вина». Збереглося чимало документів, що свідчать про успішну роботу військових зібрань офіцерів у полках і гарнізонах. Відзначалася, наприклад, активна і корисна діяльність Житомирського військового зібрання. Успіху його роботи сприяла участь почесних членів зборів: військового міністра генерал-ад'ютанта Д. Милютіна, начальника Головного штабу генерал-ад'ютанта графа Ф. Гейдена, командувача військами Київського військового округу генерал-ад'ютанта А. Дрентелена, начальника 32-ї піхотної дивізії генерал-майора Самуйловича [7, арк. 170].

Узагальнивши досвід роботи офіцерських зібрань і переконавшись в їх безперечній корисності, військовий міністр у грудні 1890 р. видав наказ, в якому визначалися цілі,

склад, фінансування і організація роботи військових зібрань. У наказі, зокрема, говорилося: «1. Надати офіцерському суспільству кошти для взаємного зближення між усіма членами його і для розваги у вільний від служби час; сприяти розвитку в середовищі його військової освіти; по можливості здешевити саме життя офіцерів. У приміщенні зібрань знаходяться: бібліотека, читальня, фехтувальна кімната, більярд, музей зброї, шахи та доміно. У певні години влаштовуються бесіди, військові ігри, рідше – танцювальні та музичні вечори, куди можуть бути запрошені і сімейства військовослужбовців. Зібрання складається з членів почесних і дійсних, відвідувачів постійних і тимчасових, і гостей. Гостями можуть бути тільки військовослужбовці. Квитки – платні, залежно від військового звання і службового становища (на рік від 4 до 20 руб.). Кошти зібрань: внески за квитки, суми, що асигнуються з особливих джерел, якщо такі виявляться. На пристрій маскарадів і драматичних вистав військові збори зобов'язані випросити дозвіл місцевого поліцейського начальства, причому на сцені дозволяється тільки постановка п'єс, дозволених цензором драматичних творів при Головному управлінні у справах преси та без всяких відступів від дозволених цензурою оригіналів. Представнику поліції на кожен спектакль призначається відповідне крісло в зібрання» [7, арк. 170, 190 – 195, 285, 383]. Військові (офіцерські) зібрання, утвердившись в правових і організаційних нормах, цілі десятиліття були для офіцерського складу корисної формою спілкування, школою поповнення військових знань, способом матеріальної взаємодопомоги.

В останньому десятилітті XIX ст. офіцерські полкові зібрання настільки набрали силу, що виникла ідея створення всеармійських зборів офіцерів армії Росії. Це було проявом зрослої ролі офіцерської громадськості та сигналом для владних державних структур налагодити управління такою моральною силою. Передбачалося надати зібранням і можливостей для підвищення офіцерам військових знань, для чого укомплектовувалися бібліотеки з фондами військово-наукових джерел, створювалися військово-наукові товариства за напрямками військової науки, тактики та оперативного мистецтва. Зміцнювалися і розширювалися військові музеї як в центрі, так і на місцях. Рішення про створення загальних зібрань офіцерів армії і флоту відбулося в 1895 р. і на його улаштування уряд субсидював 1 млн. 345 тис. руб. Це була чимала для того часу сума [8, с. 63 – 67]. У 1897 р. був затверджений статут товариства. У березні 1898 р. зібрання офіцерів армії і флоту було урочисто відкрито. Головою зібрання призначався офіцер у генеральському званні. На чолі зібрання стояв попечитель, призначуваний імператором. Наприкінці XIX – на початку XX ст. інститут офіцерських зібрань продовжував зміцнюватися. 14 березня 1914 р. було затверджено нове положення про офіцерські зібрання. У ньому були розвинені, зокрема, положення про правила поведінки офіцерів, членів їх сімей та запрошених на зібрання. Так, всі члени зібрання, крім правил пристойності, властивих благопристойному суспільству, зобов'язані були дотримуватися вимог військової дисципліни і військового етикету. На зібрання вони повинні були прибувати у військовій формі. Граючи у більярд, офіцер, наприклад, міг розстебнути мундир, але з дозволу старшого. У кімнатах, де були присутні дами, заборонялося палити. При загальних обідах і вечерях починали курити тільки тоді, коли на стіл для куріння ставилися свічки. У зібранні полку був буфет, але спиртні напої заборонялися. І не можна було їх приносити з собою. Тут слід зауважити: твердження, яке стійко існувало довгий

час, що російські офіцери нібито знаходилися в непробудному пияцтві і розвагах, – далеке від дійсності [9, с. 145].

Таким чином, у ситуації, коли протягом другої половини XIX ст. в російському суспільстві в силу об'єктивних і суб'єктивних причин поступово розмивалося поняття про престижність служби офіцера, розхитувався соціальний статус офіцерського корпусу, були вжиті урядові заходи, які певною мірою стабілізували ситуацію. До таких заходів, безумовно, належить створення офіцерських зібрань, які підтримали престиж військової служби, посилили правову та соціальну захищеність офіцерського корпусу, взяли на себе важливу роль у його вихованні та повсякденному житті.

Джерела та література:

1. Волков С. Русский офицерский корпус / С. Волков. – М.: Воениздат, 1993; Традиции духовной культуры офицерского корпуса Русской армии / С. Мишанов // Ориентир. – 1996. – № 2. – С. 45 – 47; Самсонов В. Офицерское собрание: история и будущее / В. Самсонов // Закон и армия. – 1996. – № 5. – С. 15 – 17; Ионов В. Подготовка военных кадров в России (XIX – начало XX вв.) / В. Ионов. – СПб.: Воен. инж.-техн. ун-т, 1998; Тихомиров А. Петербургское офицерское собрание Русской армии и флота / А. Тихомиров. – СПб.: Воен. ун-т связи, 2000; Тихомиров А. Офицерские собрания в России: Монография / А. Тихомиров. – СПб., 2009. – 176 с.
2. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 678. – Оп. 1 експедиція. – Спр. № 475. – Арк. 32.
3. По поводу нового положения об офицерском собрании // Военный сборник. – 1885. – № 1. – С. 19 – 56.
4. Волков С. Русский офицерский корпус / С. Волков. – М.: Воениздат, 1993.
5. Російський державний військовий історичний архів (далі – РДВІА). – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 1138.
6. Бутовский Н. Очерки современного офицерского быта. – СПб., 1899.
7. РДВІА. – Ф. 400. – Оп. 2. – Спр. 1141.
8. Чайка А., Стрельников Г. Офицерское собрание / А. Чайка, Г. Стрельников // Военно-исторический журнал. – 1990. – № 3.
9. Разведчик. – 1909. – № 958.

Аннотация

Статья посвящена истории создания и функционирования в российской армии второй половины XIX – начала XX веков института офицерских собраний. Выясняется суть этого явления, цели и результаты внедрения.

Ключевые слова: Российская империя, армия, офицерский корпус, офицерские собрания.

Annotation

The article is devoted to the history of creation and functioning of the officers' meeting Institution in Russian army in the late nineteenth – early twentieth centuries. It turns out the essence of this phenomenon, the purpose and results of its implementation.

Key words: Russian Empire, the army, officer corps, the officers' meeting.